

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF INTERNATIONAL MULTIMODAL TRANSPORT INDICATORS AND IMPROVEMENT OF INTERNAL NORMS

Akbar Muminovich Sarimsakov

Andijan Institute of Mechanical Engineering, Republic of Uzbekistan
 Associate Professor of Transportation Organization and Transport
 Logistics.

Annotation

Recommendations have been developed to theoretically substantiate the indicators of international multi-modal transportation and to improve domestic standards.

Keywords: multimodal, transportation, indicators, technology, internal norm, conflict norm,

Хозирги кунда халқаро ташувларни ривожлантиришда ички меъёр(норма)лар тафоутларни мавжудлиги: мамлакатлар валютасидаги фарқлар, ёнилғи мойлаш материалларнинг нархларидаги фарқлар, инфратузилмалардаги ноқулайликлар, транспорт коридорларидаги ҳайдовчилар учун хавфсизлик кафолатларини етишмаслиги, ҳаракатланаётган автоуловларни экологик стандартларга жавоб бермаслиги каби муаммолар халқаро мултимодал ташувларда тавар моддий бойликларни силжитишга халақит бериб келмоқда. Бу муаммолар халқаро мултимодал ташувлар таннархини ошириб юбормоқда, оқибатда Ўзбекистон етиштирилган мевалар ишлаб чиқилган маҳсулотларни дунё бозорларига чиқишда қийинчиликга учрамоқда [2].

Бу борада бир қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан чегараларда юкларни назорат қилиш шартларини келишиш тўғрисидаги халқаро конвенция халқаро юк ташиш тартибини енгиллаштириш, назорат турлари ва уларнинг давом этиш вақтини миллий ва халқаро кўламда уйғунлаштириш йўли билан қисқартириш мақсадини амалга оширди. Бу муаммоларни хал қилишда Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан "Автомобил транспортида юкларни халқаро ташишни янада ривожлантиришга доир кўшимча чора –тадбирлар тўқғирисида 07.06.2019. 4353- сонли қарори қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги ва Молия вазирлигининг 2019 — 2021-йиллар даврида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамаси кузуридаги Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-

қувватлаш давлат жамқармасидан автомобил транспортида юкларни халқаро ташийдиган тадбиркорлик субъектларига қуйидагиларни беришни назарда тутувчи автомобилда халқаро юк ташиш учун фойдаланиладиган мақаллий ва чет элда ишлаб чиқарилган катта қажмли юк автотранспорт воситалари, тиркамалар ва ярим тиркамаларни сотиб олишда миллий ташувчиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тартиби жорий этилди:

тижорат банкларининг жалб этиладиган кредитлари бўйича фоиз харажатларини қоплашга, миллий валютадаги кредитлар бўйича — тижорат банклари томонидан белгиланган ставканинг 25 фоизи миқдорда, бироқ 5 фоизли пунктдан кўп бўлмаган миқдорда, хорижий валютадаги кредитлар бўйича — тижорат банклари томонидан белгиланган ставканинг 40 фоизи, бироқ 3 фоизли пунктдан кўп бўлмаган миқдорда компенсация берилади;

тижорат банкларининг кредитлари бўйича кредит суммасининг 50 фоизигача, бироқ 2 млрд сўмдан кўп бўлмаган миқдорда кафиллик бериш тўқрисидаги таклифлар маъқулланди.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги 2019 — 2021-йиллар даврида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақкамаси қузуридаги Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамқармасига ушбу бандда кўрсатилган мақсадлар учун зарур маблақларнинг босқичма-босқич ажратилиши таъминланди.[1]

Ички нормаларни либераллаштириш бўйича қуйдаги таклифлар ишлаб чиқилди. Халқаро қатновни тартибга солишда ички ҳуқуқ катта аҳамиятга эга. Халқаро қатнов тўғрисидаги битимларнинг амал қилиши ички ҳуқуқнинг вазифаларини мураккаблаштиради. Амалда мавжуд бўлган давлатлараро битимлар баъзи муҳим транспорт операцияларига тасир этмайди, чунки бундай операциялар ўзига хос хусусиятларга эгадир. Шунинг учун улар ички ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадилар.[2]

Давлатлараро ташишларнинг айрим мамлакатларда турлича белгиланган баъзи шартларини транспорт конвенциялари доирасида эмас, балки уларни юк жўнатиладиган ва юк бориб тушадиган мамлакатларнинг ички қоидаларига буйсундириш йўли билан тартибга солиш самарали бўлиб қолмоқда.

Давлатлараро битимларнинг бир хиллаштирилган нормаларини қўллаш жараёнида келиб чиқадиган камчиликлар ички ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади.

Мултимодал ташувлар технологиясини натижасини назарий жиҳатдан асослаш бу соҳани ривожлантиришга замин яратади.

Мултимодал ташувлар операторининг иш натижаларига баҳо бериш учун, мултимодал ташувлар жараёнини баҳолаш учун технологиялилик даражасини тезлашувини қуйдаги формула билан баҳолаймиз:

$$V = \sum_1^n \Delta L / \Delta t \text{ (км/соат)}$$

Бунда, ΔL - технологиялилик даражасини ортиши ҳисобига автомобилнинг юриш унимдарлигини ўсишини билдиради
 Δt - технологиялилик даражасини ортиши ҳисобига автомобилнинг ташиш жараёнига барча турдаги (юклаш-тушириш, хужжатларни тайрлаш учун ва божхона кўриклари учун) сарифланадиган вақтларни қисқариш натижасини билдиради;

Ички ҳуқуқнинг тутган ўрнини баҳолашда:

1. Ички ҳуқуқ мамлакат ичкарасида амалга ошириладиган барча турдаги ташишларга нисбатан қўлланилади;
2. Ички ҳуқуқ экстерриториал таъсир кучига эга, яъни ички ҳуқуқ ўз таъсир кучини Давлатлараро ташишларга нисбатан ҳам ўтказиши (бундай ташишлар тегишли давлат ҳудудидан ташқарига чиққан тақдирда ҳам).

Ана шу экстерриториаллик таъсир кучини аниқ белгилашда мамлакатлар ички қонун ҳужжатларида маълум тафовутлар бўлиши мумкин. Транспортга доир шартномаларда ҳалқаро қатновнинг тартибга солиниши тарихан ички ҳуқуқ заминида юзага келган. Бунинг сабаби ҳалқаро қатнов борасида тажрибанинг мавжуд эмаслиги эди.

Ички ҳуқуқ томонидан транспорт шартномалари нормаларининг ўзлаштирилиши 2 - усулда амалга оширилади:

1. Ички ҳуқуқ нормаларини транспорт соҳасида мавжуд ҳалқаро шартномаларнинг қоидалари билан мувофиқлаштириш.
2. Чет элга ташиш тўғрисидаги тегишли битимлар қоидаларини инобатга олиб автомобил транспортида ички ҳуқуқда махсус нормаларни яратиш.

Ички ҳуқуқ таркибида ҳалқаро қатновларни тартибга солувчи махсус ҳужжатлар ҳам мавжуд бўлади. Ҳалқаро ташишларга нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган ички ҳуқуқ ҳужжатларини қуйидаги 5 та гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) умумий қонун ҳужжатлари;
- 2) транспортга оид қонун ҳужжатлари;
- 3) ҳалқаро қатновларни тартибга солиш учун чиқарилган махсус ички ҳуқуқ ҳужжатлари;
- 4) қабул қилиниши ҳалқаро битимларда назарда тутилган ички ҳуқуқ ҳужжатлари;
- 5) ҳалқаро қатновларни амалга оширишга кўмаклашувчи ҳужжатлар. Умумий қонун ҳужжатлари ма'мурий, молиявий (солиқ), фуқаролик (савдо), пресессуал ҳуқуқ нормаларини қамраб олади. Булар орасида хорижий транспорт ташкилотлари фаолиятининг ҳуқуқий режимини белгилаб берувчи ма'мурий ва солиқ ҳуқуқи нормалари алоҳида аҳамиятга эга.[3]

Транспортга оид қонун ҳужжатлари аксарият мамлакатларда қуйидаги шаклларда бўлади:

- 1).Транспортнинг алоҳида турлари учун чиқарилган транспорт кодекслари (низомлари);
- 2).Ташиш қоидалари, я'ни тарифлар. Булар тегишли транспорт вазирлиги ёки идораси томонидан тасдиқланади ва транспорт кодекслари(низомлари)ни тўлдиради. Транспорт фаолиятининг айрим масалалари бўйича махсус ҳужжатлар чиқарилиши ҳам мумкин. Ҳалқаро битимлардаги махсус кўрсатмалар асосида чиқарилган миллий қонун ҳужжатлари ва уларнинг нормаларини бу соҳада қўлланиш ички ҳуқуқ ёрдамида ҳалқаро қатновни тартибга солишнинг алоҳида усули ҳисобланади. Автомобил транспортига оид шартномаларда муҳим коллизион ҳаволалар учрайди холос. Ҳалқаро ташишлар соҳасидаги коллизион нормалар императив (я'ни қат'ий, томонлар учун мажбурий) ва диспозитив (я'ни танлашга йўл қўювчи, манфаатдор шахсларнинг келишувига кўра бошқача ечимга йўл қўювчи) бўлади.

Ҳалқаро ташув кўрсаткичларини назарий асослаш ва мамлакатлар ички нормаларни такомиллаштириш бўйича олинган услубий натижаларга асосан қуйидагиларни хулоса қилиш мумкин:

- Халқаро ташув операторлаини рейтингни аниқлашда назарий асослардан фойдаланиш:

- Ҳалқаро қатнов тўғрисидаги битимлар ва ички қонун ҳужжатлари махсус коллизион боғланишларни назарда тутати:

- Мамлакатга кириб келаётган юк ва йўлчи транспорти учун барча турдаги инфратузилмаларни ташувчи транспорт экипажига фойдаланиш учун йўл харитасини ишлаб чиқиш. Харитада ёқилқи қўйиш шахобчаларини автосервислар, меқмонхона жойлашган жойлари, худудлардан ўтиш йўли бўйича сўровга асосан электрон маълумотлар тайрлаш ва реклама қилиш.

-Логистик марказларда транспорт коридорларидаги ҳайдовчилар учун хавфсизлик кафолатларини таминловчи навбатчи қўриқчи гуруҳларни ташкил этиш. Навбатчи қўриқчи гуруҳлар мамлакатга кириб келаётган юк ва йўловчи ташиш экипажларини қабул қилиб чегарагача кузатиб қўйиш[4]

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.06.2019 "Автомобил транспортида юкларни халқаро ташишни янада ривожлантиришга доир қўшимча чора –тадбирлар тўғрисидаги 4353- сонли қарори.
2. Innovation and Technology in Multimodal Supply Chains Discussion Paper 34
3. Sarimsakov A., Gaffarov M. Ways to Develop Small Business Legal Logistics // Бюллетень науки и практики. 2020. Т. 6. №7. С. 311-314. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/56/37>
4. Sarimsakov A., Gaffarov M. Methods of Passenger Transport Logistics Development in the City // Бюллетень науки и практики. 2020. Т. 6. №11. С. 304-311. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/60/38>